
***ANALIZA NASTAVNOG PROCESA U SREDNJIM ŠKOLAMA NA
PODRUČJU PODGORICE, NIKŠIĆA, BIJELOG POLJA, BARA,
BERANA I BUDVE***

UVOD

Monitoringom srednjih škola u šest crnogorskih gradova (Podgorici, Nikšiću, Bijelom Polju, Baru, Beranama i Budvi), pored analize arhitektonske pristupačnosti obrazovnih ustanova, sprovedena je i **analiza nastavnog procesa u 23 škole** u periodu od 5. aprila do 13. maja. Analiza je rađena metodom sastanaka s predstavnicima školskih uprava i pedagoško-psiholoških službi, kao i analize dostupnih dokumenata (primjeri rješenja u usmjeravanju i Individualno-razvojnog obrazovnog plana – IROPa), a na kojima su prikupljeni podaci o uslovima rada u školi i nastavnom procesu u odnosu na djecu s invaliditetom. Tokom ovih sastanaka, razgovor je vođen u skladu s unaprijed pripremljenim setom pitanja koja su obuhvatala sljedeće: broj učenika s invaliditetom u školi, broj učenika po odjeljenjima, broj učenika za koje je urađen IROP, izmjene u IROP-u, servisi podrške koji se pružaju i sl.

Analizom su obuhvaćene sljedeće škole:

- u Podgorici, **osam srednjih škola**: gimnazija „Slobodan Škerović“, Srednja ekonomska škola „Mirko Vešović“, Srednja medicinska škola, Škola za srednje i više stručno obrazovanje „Sergije Stanić“, Srednja stručna škola „Spasoje Raspopović“, Srednja elektrotehnička škola „Vaso Aligrudić“, Srednja građevinsko-geodetska škola "Inž. Marko Radević“, Srednja stručna škola „Ivan Uskoković“;
- u Nikšiću **četiri srednje škole**: gimnazija „Stojan Cerović“, Srednja ekonomsko – ugostiteljska škola, Prva srednja stručna škola i Srednja stručna škola;

- u Beranama **četiri srednje škole**: Gimnazija „Panto Mališić“, Srednja stručna škola, Srednja stručna škola „Vukadin Vukadinović i Srednja medicinska škola „dr Branko Zogović“;
- u Bijelom Polju **tri srednje škole**: Gimnazija „Miloje Dobrašinović“, Srednja stručna škola i Srednja stručna elektro – ekonomska škola;
- u Baru **tri srednje škole**: Gimnazija „Niko Rolović“, Srednja stručna škola Bar i Srednja ekonomska škola;
- u Budvi **jedna škola**: Srednja mješovita škola „Danilo Kiš“.

U školama obuhvaćenim analizom u sva četiri razreda uče ukupno **134 učenika s invaliditetom**. Od toga njih **129 ima Rješenje o usmjeravanju, za 113 je izrađen IROP**, dok za 18 nije.

Najveći broj djece s invaliditetom pohađa srednje stručne škole. U gimnazijama u svih šest gradova su upisana svega četiri učenika s invaliditetom. Kada je riječ o srednjim stručnim školama, njih pohađa 130 učenika s invaliditetom. Najčešći obrazovni profili koje pohađaju učenici s invaliditetom su profili III i IV stepena srednje stručne spreme (poslastičari, kuvari, automehaničari, frizeri, konobari, pravno-administrativni tehničari, ekonomski tehničari, turistički tehničari).

U sljedećoj tabeli dajemo detaljan pregled broja učenika s invaliditetom po školama.

br.	Naziv škole	Broj učenika s invaliditetom	Broj učenika s rješenjem o usmjeravanju	Broj učenika s IROP-om	Broj učenika bez IROP-a
1.	Gimnazija „Slobodan Škerović“	0	-	-	-

2.	Srednja ekonomska škola „Mirko Vešović“	6	6	5	1
3.	Srednja medicinska škola	2	2	2	-
4.	Škola za srednje i više stručno obrazovanje „Sergije Stanić“	21	21	21	-
5.	Srednja stručna škola „Spasoje Raspopović“	14	14	14	-
6.	Srednja elektrotehnička škola „Vaso Aligrudić“	15	14	14	1
7.	Srednja građevinsko-geodetska škola "Inž. Marko Radević“	5	5	5	-
8.	Srednja stručna škola „Ivan Uskoković“	3	3	3	-

9.	Gimnazija „Stojan Cerović“	2	2	2	-
10.	Srednja ekonomsko – ugostiteljska škola (Nikšić)	18	18	11	7
11.	Prva srednja stručna škola (Nikšić)	4	4	2	2
12.	Srednja stručna škola (Nikšić)	3	3	3	-
13.	Gimnazija „Panto Mališić“	0	-	-	-
14.	Srednja stručna škola (Berane)	2	2	1	1
15.	Srednja stručna škola „Vukadin Vukadinović“	5	2	0	3
16.	Srednja medicinska škola „dr Branko Zogović“	1	-	-	-
17.	Gimnazija „Miloje	2	2	-	2

	Dobrašinović“				
18.	Srednja stručna škola (Bijelo Polje)	11	11	11	-
19.	Srednja stručna elektro ekonomska škola	1	1	1	-
20.	Gimnazija „Niko Rolović“	0	-	-	-
21.	Srednja stručna škola (Bar)	5	5	5	-
22.	Srednja ekonomska škola (Bar)	13	12	13	-
23.	Srednja mješovita škola „Danilo Kiš“	1	1	-	1
UKUPNO		134	129	113	18

USMJERAVANJE U OBRAZOVNI PROCES

Od ukupnog broja učenika s invaliditetom, **njih 129 ima Rješenje o usmjeravanju**. U rješenju se daje preporuka o usmjeravanju u određenu školu, odnosno obrazovni program, uz informaciju o načinu prilagođavanja

nastave i utvrđuju se obaveze škole u odnosu na prilagođavanje nastavnog procesa i dostavljanja izvještaja o opravdanosti, cjelishodnosti i ispravnosti usmjeravanja. U obrazloženju rješenja daju se detaljnije informacije o učeniku/ci, preporuke o prilagođavanju nastavnog procesa, rokovi za provjeru ispravnosti usmjerenja, kao i informacije o ostalim pravima koje učenik/ca može ostvariti, uz pravnu pouku na kraju rješenja.

Najveći broj učenika s invaliditetom, rješenjima Komisija za usmjeravanje, je usmjeren u srednje stručne škole, i to uglavnom u one u kojima već uči veliki broj djece s invaliditetom. *Stručne službe škola ističu da Komisije rješenja najčešće donose u konsultaciji s roditeljima, smatrajući da su roditelji ti koji odlučuju u najboljem interesu djeteta. Ipak, neki roditelji odbijaju da njihova djeca prođu proces usmjeravanja i dobiju rješenja, da na taj način ne bi bila etiketirana, koristeći se i ličnim poznanstvima i uticajem u nekim od slučajeva, ili, ako se izda rješenje, traže da se o njemu ne informiše drugi roditelj. Takođe, istakli su slučajeve u kojima se djeca rješenjima usmjeravaju u određene škole, nakon čega uprave odbiju upis učenika s invaliditetom, obrazlažući to nedostatkom kapaciteta za obrazovanje tog učenika, nakon čega učenik bude upisan u neku drugu srednju školu, najčešće stručnu.*

U nekim školama, i pored donesenih rješenja, stručne službe škole u konsultacijama s roditeljima **ne sprovode sve mjere preporučene u rješenju, budući da su, kako navode iz škola, stavovi roditelja da njihovoj djeci ne treba određeni vid podrške.**

Nastavni kadar ističe i da ima slučajeva kada se po Rješenju učenik usmjerava u određeni obrazovni program, čije standarde ne može da postigne, zbog čega ili završava školu s nedovoljno znanja u odnosu na njegove vršnjake bez invaliditeta, ili ima veliki broj nedovoljnih ocjena, zbog čega je tražena revizija nekih rješenja. Dobili smo i podatak da je jedna učenica usmjerena na III stepen obrazovanja po Rješenju, a da kasnije pohađa nastavu po IV stepenu, iako prethodno nije bilo utvrđeno da li je u mogućnosti da savlada gradivo i redovno pohađa nastavu.

Jedan od čestih problema koje nastavno osoblje ističe je **nedovoljna ili loša saradnja s Komisijama za usmjeravanje**, zbog čega se na izdavanje

nekih rješenja o usmjeravanju čeka duži period, iako djeca već pohađaju školu.

Takođe, kao prepreka i/li problem se ističe i **saradnja s porodicama** djece s invaliditetom, odnosno neprihvatanje invaliditeta od strane roditelja. *Nastavno osoblje navodi da često ima problema prilikom ocjenjivanja učenika*: obično su očekivanja roditelja da djeca imaju vrlo dobar ili odličan uspjeh, ako su ga imali u osnovnoj školi, a da pritom, po mišljenju nastavnog kadra, ne pokazuju rezultate koji odgovaraju standardima takvog uspjeha. Tako se čak u nekim rješenjima prilikom usmjeravanja u srednju školu u tekstu navodi da je učenik imao vrlo dobar ili odličan uspjeh u osnovnoj, a pored toga stoji da nije elementarno opismenjen i ne poznaje osnovne računске radnje. Ovo opravdava neke od stavova po kojima je djeci s invaliditetom mjesto u srednjim stručnim školama, gdje su očekivanja nastavnog osoblja „niža“ i gdje je, prema tim stavovima „potrebno manje truda“ da bi učenik završio školu. Ovo dalje ima negativan uticaj na razvoj radnih navika učenika, što im otežava dalje obrazovanje, a kasnije i zapošljavanje. Na taj način, moglo bi se smatrati da se obrazovanje OSI svodi na formalnu aktivnost školovanja, ali ne sticanja znanja koja mogu biti primjenljiva i upotrebljiva u praksi.

INDIVIDUALNI RAZVOJNO-OBRAZOVNI PLAN (IROP)

Od 134 učenika u školama obuhvaćenim monitoringom, njih 113 ima IROP, dok za 18 učenika on nije izrađen. U nekim od škola omogućen nam je uvid u 28 IROP-a, odnosno određenih dijelova IROP-a. U IROP-u su navedeni naziv obrazovnog programa, informacije o učeniku, nastavni programi za koje se vrši prilagođavanje, predložena oprema i načini prilagođavanja. U nekim slučajevima, IROP je izrađen za sve predmete, a u nekim samo za pojedine, odnosno za one predmete za koje je utvrđeno da, kako se navodi, postoje prepreke u savladavanju gradiva.

Profesori navode da nemaju dovoljno iskustva za popunjavanje IROP-a, kao ni o tome kako se treba postaviti kada je u pitanju ocjenjivanje. U nekim slučajevima profesori imaju manja očekivanja od učenika s invaliditetom, ili, potpuno suprotno, neki profesori (iz pojedinih predmeta) očekuju od učenika s invaliditetom da pokažu mnogo bolje rezultate od onoga što je slučaj u praksi.

Tokom monitoringa smo dobili informaciju da se s nekim od učenika, nasuprot preporukama iz Rješenja, ne radi po IROP-u, na osnovu procjene profesora. S druge strane, postoje i pozitivni primjeri u kojima profesori izražavaju zadovoljstvo zbog primjene IROP-a i ističu da učenici zahvaljujući njemu postižu dobre rezultate.

Kao neki od razloga za nepostojanje IROP-a za pojedine učenike, navode se *loša saradnja s roditeljima*, koji ne žele da njihova djeca dobiju IROP zbog već pomenutog etiketiranja, ili procjena nastavnog kadra da pojedinim učenicima nije potreban IROP „jer su im očuvane kognitivne sposobnosti“.

U sklopu IROP-a u posljednjem razredu srenje škole izrađuje se Individualni tranzicioni plan (ITP). Omogućen nam je uvid u četiri ITP, od čega tri za prelaz iz osnovne u srednju školu (ITP 1) i jedan za prelaz iz srednje škole ka tržištu rada (ITP 2). Svi ITP u koje smo imali uvid izrađeni su za učenike srednjih stručnih škola, dok informaciju o ITP za učenike gimnazija nijesmo dobili. U ITP 2 navode se informacije o učeniku/ci, njegovim/njenim vještinama i sposobnostima, informacije o prilagođavanjima koja su sprovedena tokom školovanja, kao i plan podrške za izbor radnog mjesta i zapošljavanje, koji sadrži informacije o stručnom timu za podršku, njihovim zadacima, načinom rada s učenicom i saradnjom s roditeljima, kao i informacije kod kog poslodavca se nude radna mjesta za kvalifikaciju koju učenik stiče. Dio koji se odnosi na ponuđena radna mjesta u ITP 2 u koji smo imali uvid nije popunjen. Takođe, u jednom od ITP 1, iako se navode želje učenice i roditelja za 3 druga obrazovna programa IV stepena, učenica je usmjerena u drugi obrazovni program odlukom Komisije.

Iako bi nakon završetka srednje škole, bez obzira na način pohađanja nastave, a u skladu sa Zakonom o stručnom obrazovanju (član 82)

učenik/ca trebalo da polaže stručni ispit, u jednoj od stručnih škola u kojima je vršen monitoring, učeniku je onemogućeno da polaže eksterni stručni ispit na kraju školovanja, uz navode da to nije moguće „jer je pohađao školu po redukovanom programu“, odnosno po programu s prilagođenim izvođenjem i dodatnom stručnom pomoći. Ovakav primjer može se smatrati diskriminacijom po osnovu invaliditeta u pogledu ostvarivanja prava na obrazovanje. S druge strane, u jednoj školi je naveden pozitivan primjer učenice koja je polagala eksterni stručni ispit zajedno s ostalim učenicima.

ASISTENTI U NASTAVI

U školama u kojima je sproveden monitoring angažovano je ukupno 27 asistenata u nastavi. U nekim školama gdje postoji veliki broj učenika/ca s invaliditetom praksa je da **jedan asistent radi s više učenika/ca**, što smatramo neadekvatnim u većini slučajeva, imajući u vidu da u potpunosti, u tim slučajevima, nije omogućen individualizovan pristup. U stručnim školama u kojima je veliki broj učenika s invaliditetom prisutan je mali broj asistenata u nastavi u odnosu na broj učenika s invaliditetom. Ovaj broj se obično kreće od 3 do 7 asistenata po školi, dok je broj učenika u nekim školama i do 21.

Tokom monitoringa smo dobili informaciju o slučajevima da učenici kojima je u Rješenju propisana obavezna podrška asistenta u nastavi, nemaju asistenta, najčešće iz razloga što **škola nije imala adekvatan broj asistenata u nastavi u odnosu na broj učenika** za koji im je potreban **ili nije tražila asistenta u nastavi**. Predstavnici škola su naveli da su se obraćali Ministarstvu prosvjete za angažovanje većeg broja asistenata, ali su ti zahtjevi odbijeni uz obrazloženje da jedan asistent može raditi s većim brojem djece. Navedeno govori u prilog činjenici nesistenskog rješavanja pitanja asistenata u nastavi, odnosno vrlo moguće nedovoljno opredijeljenih sredstava u budžetu za angažman asistenata u nastavi, što je onda u „sukobu“ s potrebama i interesima djece.

PSIHOLOŠKA I DRUGA STRUČNA PODRŠKA

Psihološka i druga stručna podrška se učenicima ne pruža kontinuirano, nego „po potrebi“ ili u određenom periodu (npr. jednom mjesečno), iako je propisana Rješenjem o usmjeravanju u obrazovni proces. Neke škole kao razlog za nepružanje podrške navode nedostatak stručnog kadra (u nekim školama postoji samo pedagog, a u nekim jedna osoba obavlja ulogu pedagoga i psihologa istovremeno), što ne bi smjelo biti opravdanje kada je u pitanju podrška učenicima tokom srednjeg obrazovanja.

Pored navedenog, **pedagoško-psihološka podrška u nekim slučajevima se pruža u dogovoru s roditeljem, odnosno na osnovu lične procjene roditelja, iako je u Rješenju navedena kao obavezna**. Ovo oslikava negativnu sliku društva o osobama koje koriste psihološku podršku, pretpostavku da će biti diskriminisane ili omalovažavane, iako je za razvoj djece s invaliditetom, posebno u periodu puberteta, ovaj vid podrške vrlo važan. *U jednom od slučajeva, iako je psihološka podrška koju je učenik dobio imala pozitivne efekte, roditelji su odbijali da njihovo dijete učestvuje u radionicama s psihologom.* U krajnjem, i ovdje možemo zaključiti da roditelji, iz najbolje namjere, u prevelikoj mjeri „štite“ djecu, pod pretpostavkom da je to u „njihovom najboljem interesu“, što kasnije dovodi do toga da djeca bivaju zatvorena u sebe, pasivna i na neki način zavisna od roditelja, nespremna za nastavak daljeg školovanja, nijesu u stanju da se suoče s izazovima što se u krajnjem odražava i na njihov stav o sebi samima.

USLOVI RADA U ŠKOLI

U nekim od rješenja koja su izdata učenicima se navodi da je **potrebno obezbijediti adekvatne servise podrške, opremu ili pomagala za bolji**

rad (npr. stolicu za sjedjenje), ili da je potrebno da učenik koristi poseban (pristupačan) toalet, ali ga ne koristi. Ovo ukazuje na činjenicu da djeca s invaliditetom nijesu spremna da prihvate svoj invaliditet, što se najprije odnosi na neprihvatanje invaliditeta od strane članova porodice, pa čak i na njihovo svojevrsno „pokrivanje invaliditeta“ i želju da njihova djeca „budu kao i sva druga“.

Među glavnim problemima koja škole izdvajaju su **veliki broj učenika u odjeljenju, i veći broj učenika s invaliditetom u jednom odjeljenju**, što ograničava mogućnost profesora da sa svakim djetetom rade u dovoljnoj mjeri i da mu se posveti individualno, što su profesori i na dvočasovnim edukacijama sprovedenim u okviru projekta najčešće navodili kao problem.

Drugi problemi odnose se na nedovoljnu saradnju s drugim službama, centrima za socijalni rad ili porodicama, pa u slučajevima „promjene ponašanja učenika, odbijanja saradnje i sl“ profesori ističu nemogućnost da pomognu učeniku/ci u takvoj situaciji.

Neke škole ističu i povećanje broja učenika s invaliditetom iz godine u godinu (povećan broj učenika s invaliditetom za 10 u periodu od 3 godine), pa stoga i potrebu za poboljšanjem uslova za rad.

U jednoj srednjoj stručnoj školi naveli su da imaju jednu profesoricu s invaliditetom zaposlenu na određeno vrijeme, dok je, takođe, u jednoj školi jedan profesor nakon sticanja invaliditeta, preraspoređen na drugo radno mjesto (biblioteka) jer mu na onom na kojem je godinama radio nijesu bili obezbijeđeni uslovi, kako bi kao profesor mogao nastaviti radnu karijeru.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE:

- Kontinuirano sprovoditi obuke nastavnog i nenastavnog osoblja, roditelja i učenika o pravima osoba s invaliditetom i (samo)prihvatanju invaliditeta;

- Raditi na unapređenju sistema usmjeravanja u škole, na način da uz uspostavljanje saradnje između osnovnih i srednjih škola, detaljne dokumentacije i informacija, Komisija daje predlog za usmjerenje koji se neće svoditi isključivo na usmjeravanje u jedan broj srednjih stručnih škola, odnosno gdje odluka neće biti ustanovljena na prethodnoj praksi, već konkretnom učeniku/ci o kojem/kojoj se odlučuje, kako bi se spriječila segregacija učenika s invaliditetom;
- Unaprijediti proces izrade IROP-a, uključujući i kroz izmjenu zakonske regulative, na način što bi se u zakonu preciziralo da je izrada IROP-a obavezna za sve učenike, bez obzira na vrstu i stepen invaliditeta, kako bi se omogućio individualizovan pristup za svakog učenika/cu;
- Omogućiti učenicima širi izbor obrazovanja, mogućnost izbora na osnovu želja, interesovanja i realnih mogućnosti, a ne samovolje Komisije, roditelja ili nekog trećeg.
- Obezbijediti učenicima adekvatne servise podrške, pristupačnu literaturu, asistenciju u nastavi, kao i prostorne i kadrovske kapacitete;
- Opredijeliti dovoljna finansijska sredstva za obezbjeđivanje servisa podrške, uključujući i povećanje broja asistenata u nastavi;
- Raditi na jačanju stručnih timova za podršku učenicima s invaliditetom u školama, uključujući i angažovanje socijalnih radnika, a imajući u vidu primjere dobre prakse koji već postoje na državnom nivou (npr. socijalni radnici u Resursnim centrima ili nekim školama u kojima se nalaze djeca Romi);
- Na lokalnom nivou opredijeliti sredstva za obezbjeđivanje razumnih adaptacija za učenike s invaliditetom, uključujući sredstva za nabavku odgovarajuće opreme/namještaja.

U Podgorici, 19. VI 2019.

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore